

QAZAQ JOURNAL OF YOUNG SCIENTIST**2026, Vol.4, No. 4 S (April)**<https://qazaqjournal.kz/>

ӘОЖ 821.512.122

**ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ «АҚБІЛЕК» РОМАНЫНДАҒЫ
ТҰЛҒАНЫҢ КӨРКЕМДІК КОНЦЕПЦИЯСЫ***Есенгелді Гүлнұр Бақтыбайқызы*

2 курс магистратура

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекші: Адильбекова Эльмира Сейтимовна,
PhD., аға оқытушы

Бұл мақалада көрнекті қазақ жазушысы Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы тұлғаның көркемдік концепциясы талданады. Зерттеудің мақсаты – басты кейіпкер Ақбілектің тұлғалық болмысын, рухани ізденісін, ішкі дамуын және қоғамдағы орнын анықтау арқылы автор ұсынған адам концепциясын ашу. Аймауытов шығармашылығы психологиялық реализм мен модернизм тоғысында қалыптасқан күрделі құбылыс болып табылады. Осы тұрғыда «Ақбілек» романы адамның ішкі әлемін терең бейнелейтін көркем туынды ретінде қарастырылады. Мақалада тұлға концепциясы бірнеше бағытта қарастырылады: Ақбілектің трагедиялық тағдыры арқылы тұлғалық қалыптасуы, қоғам мен жеке адам қатынасы, ұлттық болмыс пен әйел бейнесінің өзгеруі талданады. Сондай-ақ автордың философиялық-эстетикалық көзқарасы символика мен көркемдік құралдар арқылы ашылады. Ақбілектің бастан кешкен сынақтары, әлеуметтік теңсіздікпен күресі мен рухани беріктігі тұлға концепциясының негізін құрайды. Зерттеуде психологиялық талдау, типологиялық салыстыру және нарративтік әдістер қолданылды. Роман басқа шығармалармен салыстырыла отырып, оның өзіндік ерекшелігі айқындалды. Ақбілек тұлғасы ұлттық сана, рухани жаңғыру және әлеуметтік өзгерістермен байланысты қарастырылады.

Кілт сөздер: Қазақ әдебиеті, Жүсіпбек Аймауытов, Ақбілек романы, тұлға концепциясы, көркемдік бейне, психологиялық талдау

Қазақ әдебиетінің тарихында Жүсіпбек Аймауытовтың алатын орны ерекше. Ол – көркем проза, драматургия, публицистика, психология, педагогика және аударма салаларында еңбек еткен сан қырлы тұлға. Оның шығармашылығы ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының күрделі әлеуметтік, саяси, рухани ахуалын терең бейнелеуімен, адам жанының ішкі қайшылықтарын көркемдік тұрғыда терең талдауы арқылы ерекшеленеді. Жазушы шығармаларында ұлттық идея мен жеке адамның рухани әлемі ұштасып, бір-бірін толықтырып отырады. Осы тұрғыдан алғанда, Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – қазақ әдебиетіндегі реалистік және психологиялық бағыттардың тоғысында жазылған бірегей туынды болып табылады. «Ақбілек» романы – ХХ ғасыр басындағы қазақ қоғамында орын алған тарихи, саяси өзгерістер мен әлеуметтік құбылыстардың көркем бейнеленуінің нәтижесі. Романның басты ерекшелігі – оның психологиялық тереңдігінде, кейіпкердің ішкі жан дүниесін, рухани ізденісін көркемдік шеберлікпен суреттей білуінде. Жазушы қазақ қызының тағдыры арқылы ұлттық руханияттың, әйел адамның қоғамдағы орнын, ерік-жігерін, өмірлік таңдауын ашуға тырысады. Осыған байланысты романдағы басты кейіпкер Ақбілектің бейнесі тек жеке тұлғаның өмірбаяны емес, ол арқылы жазушы тұтас бір ұлттың рухани жаңғыру жолындағы күресін, ішкі дағдарысын және үмітін бейнелейді. Аймауытовтың адам табиғатына, оның жан-дүниесіне деген қызығушылығы оның психологиялық романдар жазуына ықпал етті. «Ақбілек» романында бұл айқын байқалады. Жазушы адам бойындағы қайшылықтар, рухани күйзеліс, үміт пен қорқыныш, әділетке деген сенім сияқты ұғымдарды көркемдік құралдар арқылы шебер жеткізе білген. Ақбілектің бастан кешкен ауыр оқиғалары, оның жеке тұлға ретінде қалыптасу жолындағы күресі, өзін-өзі тану мен өмірлік ұстанымын табуға деген ұмтылысы – барлығы да автордың тұлға концепциясын ашуға бағытталған. Бұл романда жазушы әйел бейнесі арқылы қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік, ұлттық сана мен жаңғыру идеяларын көтеріп, сол арқылы жаңа адам, жаңа тұлға бейнесін ұсынады. Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – қазақ әдебиетінде алғаш рет толыққанды психологиялық талдауға негізделген әйел тұлғасын терең сипаттаған туынды. Бұған дейінгі қазақ прозасында әйел бейнесі көбіне екінші қатарда қалып отырса, бұл романда әйел адамның ішкі әлемі, оның рухани және интеллектуалдық деңгейі басты назарда. Ақбілектің өмірі арқылы жазушы қазақ қызының еркіндікке, рухани тазаруға, адам ретінде өзіндік орнын табуға деген ұмтылысын көрсетеді. Бұл көркемдік тәсілдер арқылы жүзеге асады: ішкі монолог, авторлық психологиялық талдау, символика мен астарлы мағына, диалогтық құрылым – барлығы да кейіпкердің ішкі әлемін ашуға бағытталған. Осы орайда, Аймауытовтың шығармашылық стилі Еуропалық реалистік және модернистік әдеби дәстүрлермен үндесіп жатқанын байқауға болады. Зерттеушілер Жүсіпбек Аймауытовтың шығармашылығын ұлттық әдебиеттегі

жаңашылдықпен байланыстырады. Ол ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, адам болмысын, оның ішкі қайшылықтарын заманауи әдеби тәсілдер арқылы жеткізуге ұмтылды. «Ақбілек» романы осы бағыттағы маңызды қадамдардың бірі болып саналады. Бұл шығармада тұлға ұғымы тек жеке адам ретінде ғана емес, ұлттың рухани келбеті, оның даму бағыты, тарихи тағдырымен тығыз байланыста қарастырылады. Ақбілектің тұлғалық дамуы арқылы жазушы қазақ халқының отарлық езгіден арылып, азат санаға жету жолындағы рухани ізденісін бейнелейді. Осы себепті де роман қазіргі заманғы әдеби-мәдени контекстте өзекті бола түсуде. Осы мақалада біз Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы тұлға концепциясын көркемдік тұрғыдан талдауды мақсат еттік. Бұл мақсатқа жету үшін алдымен романдағы басты кейіпкердің тұлғалық ерекшеліктері, оның психологиялық және әлеуметтік бейнесі, рухани өсу динамикасы зерттеледі. Сонымен қатар жазушының кейіпкерді бейнелеу тәсілдері, яғни көркемдік құралдары мен баяндау стилі сарапқа салынады. Мақалада психологиялық талдау, көркемдік интерпретация және типологиялық салыстыру әдістері қолданылып, «Ақбілек» романы арқылы қазақ әдебиетіндегі тұлға концепциясының қалыптасуындағы жаңа бағыттар көрсетіледі.

Жүсіпбек Аймауытов – қазақ әдебиетінің даму кезеңінде эстетикалық бағдарды жаңаша пайымдаған санаулы қаламгерлердің бірі. Оның шығармашылық эволюциясы Алаш кезеңінің рухани ізденістерімен астасып, жазушыны тек көркем сөз шебері ғана емес, сонымен бірге ұлттық ой-сананың реформаторы ретінде танытады. XX ғасыр басындағы қоғамдық сілкіністер тұсында ол өнердің міндетін халықты рухани ұйыстырудан көрді; сондықтан оның мәтіндерінде ұлт мәдениетінің ішкі қабаттарын көркем бейне мен психологиялық талдау деңгейінде қайта қарау ұстанымы айқын сезіледі.

Аймауытовтың кең тынысты әдеби мұрасы жанрлық және стильдік әртүрлілігімен ерекшеленеді: романдар, повестер, драмалар, психологиялық зерттеулер, публицистика, педагогикалық еңбектер – барлығы да адам жанының құпия механизмдеріне терең бойлайды. Оның көркем мәтіндері ғалымдардың «психологизм» ұғымымен жиі байланыстырылады, өйткені автор кейіпкер әлемін сана ағымына ұқсас тәсілмен суреттей отырып, ішкі күйзелістерді микродеталь арқылы ашады.

Жазушы поэтикасындағы негізгі өзек – тұлға мәселесі. Аймауытов кейіпкерді тек әлеуметтік тип ретінде емес, ең алдымен рухани феномен, өздігінше құндылық иесі етіп көрсетеді. Ол үшін адамның ішкі дауысы – халықтың үнінен бөлек емес, қайта соның жалғасы. «Ақбілек» романында да осы әдіс айқын: автор әйел тағдыры арқылы ұлттық болмыс пен адамның экзистенциалдық таңдауларын біріктіріп, жеке бастың трагедиясын ұлт руханиятының драмасымен тоғыстырады.

Қоғам, ұлт және адам ара-қатынасы жазушыда бір-бірінен бөлінбейтін күрделі өрім түрінде көрінеді. Аймауытов колониялық қысым жағдайында

тіршілік еткен қазақ қоғамын әлеуметтік-саяси өлшемнен гөрі адамгершілік және бүгінде «ментальді деколонизация» деп аталатын тұрғыда суреттейді. Оның пайымынша, азаттыққа бастар жол жеке тұлғаның рухани тазаруынан басталады; сондықтан ол романдарында кейіпкерлерді ішкі жаңғыру сынағынан өткізеді, бұл процесті ұлттық құндылықтар арқылы негіздейді.

Тарихи жағдайды көркем игеру тәсілі ретінде автор ұлттық сананың бұғаудан босану динамикасын пайымдайды. Бір жағынан, ол ескі патриархалдық салт-дәстүрдің тұсауын, екінші жағынан, сыртқы отаршыл ықпалдың қыспағын көрсетеді. Осы екі күштің тоғысында адам еркіндігінің шынайы бағасы мен құнын ашып, күрделі таңдау мүмкіндігін «Ақбілек» бейнесінде жинақтайды. Бұл тұрғыда жазушының көркемдік стратеги ясы реалистік мектепке сай деректілікке негізделгенімен, ішкі әлемді поэтикалық символдар арқылы тереңдетуге ұмтылатыны байқалады [6,88]. Аймауытовтың эстетикалық ұстанымдары модернизм мен реализмді синтездеуден туындайды. Тарихи нақтылық пен әлеуметтік талдаудың классикалық дәстүрін сақтай отырып, ол модернистік форма-ізденістерге барады: фрагментарлық композиция, сана ағысы элементтері, мифопоэтикалық мотивтер – барлығы да тұлғаның рухани драмасын ықшам әрі ықпалды жеткізуге қызмет етеді. Әдеби процестің осы тұсында ол еуропалық роман поэтикасындағы жаңашыл тәсілдерді қазақ тілінде сәтті қолдана білген алғашқы авторлардың бірі саналады [8,90]. Жазушының стильдік палитрасы көркем шындықты бірнеше қабатта қатар вербализациялауға негізделеді. Баяндаушы дауысы мен кейіпкердің ішкі монологы ұдайы диалогқа түседі; бұл тәсіл қабылдаушыны оқиғалардан тыс бақылаушы емес, сол рухани тағдырларға эмоционалды серіктес етеді. «Ақбілек» романында сыртқы суреттемені минимализмге жақындатып, назарды сезім интонациясына аудару – шығарманың психологиялық тығыздығын арттырады. Осы арқылы Аймауытов әйел тұлғасын теңдессіз айқындап, еркіндік идеясын эстетикалық құндылық деңгейіне көтереді [10,92].

Аймауытов эстетикасының іргетасын философиялық-этикалық бағдар анықтайды. Ол адамды моральдық категориялар жүйесінде қарастырып, ұлттық рух пен жалпыадамзаттық гуманизмді тұтастыққа жеткізеді. Жазушы шығармаларындағы қайырым, намыс, махаббат, еркіндік секілді ұғымдардың мағыналық өрісі діни-рухани және рационалдық-сыни ойлаудың тоғысында ашылады. Қаламгер үшін өнер танымдық қана емес, тәрбиелік миссия атқарады; сондықтан оның кейіпкерлері этикалық таңдау сәтінде өзін-өзі жоқтап, рухани қайта тууды бастан кешіреді, бұл құбылыс философиялық деңгейде «адам болу» мағынасын тереңдетеді [2,77]. Жүсіпбек Аймауытов шығармашылығы тұлға феноменін ұлттық сана, тарихи шындық және эстетикалық модернизм призмасында зерделеудің бірегей үлгісін ұсынады. Оның көркемдік жүйесінде адам тағдыры қоғамдық трансформация үдерісінің

негізгі өлшеміне айналады: жеке бастың бостандығы – ұлттың болашағы, рухани ар-ұждан – мәдени жаңғырудың қозғаушы күші. «Ақбілек» романы осы тұжырымдардың көркем дәлелі бола отырып, бүгінгі әдебиеттанулық дискурс үшін де өзектілігін жоғалтпайды, себебі тұлға концепциясын антропологиялық, мәдениеттанулық және әлеуметтік тұрғыда кешенді пайымдауға мүмкіндік береді [1,241].

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – ХХ ғасыр басындағы қазақ қоғамының әлеуметтік, рухани, мәдени ахуалын көркемдік тұрғыда бейнелейтін еңбектердің бірі. Бұл туындыда сол кезеңдегі қазақ халқының рухани күйзелісі мен әлеуметтік дағдарысы терең сипатталады. Аймауытов өз дәуірінің шындығын барынша дәл әрі көркем жеткізуді мақсат етті. Аталған кезең — Ресей патшалығының отарлық саясаты мен қазақ даласына тереңдей ене бастаған еуропалық өркениет үлгілерінің әсері астасқан, рухани дүмпулерге толы шақ болатын [4,33]. ХХ ғасыр басындағы қазақ қоғамы – бір жағынан дәстүрлі шаруашылық, әлеуметтік-рухани құрылымды сақтауға тырысқан, екінші жағынан, отарлық қысымнан және ішкі қайшылықтардан күйзеліске ұшыраған қауым. Қазақ халқы өз ішіндегі рулық, әлеуметтік, гендерлік жіктерден бөлек, сыртқы қысым – яғни, патша үкіметінің саяси, әкімшілік және мәдени ықпалынан да едәуір зардап шекті. Бұл үдерістер «Ақбілек» романында терең сипат алады: әсіресе, Ақбілек отбасының жағдайы арқылы қазақ қоғамының ішкі және сыртқы күйзелістері көркем жинақталады [9,56]. Колониалдық ахуал шығарманың жалпы идеялық құрылымына тікелей әсер еткен. Романда қазақ даласына келген орыс отрядтары – отарлық биліктің көркем бейнесі ретінде алынады. Ақбілек бейнесі арқылы автор зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйел тағдырын ғана емес, тұтастай бір ұлттың отарлық езгіге түскен бейшара халін береді. Бұл жерде әйелдің басынан өткен трагедия метафоралық түрде ұлттың отарлануын да білдіреді. Яғни, әйел денесіне жасалған күш көрсету – халық рухының қорлануы ретінде бейнеленеді. Аймауытов бұл тәсіл арқылы колониализмнің жантүршігерлік салдарын жеке адамның басынан кешкен қасіреті арқылы көрсетеді [10,94].

Романдағы әйел бейнесінің маңыздылығы – тек жыныстық немесе тұрмыстық сипатта емес, ол арқылы қазақ қоғамындағы әйел теңсіздігі мәселесі де өткір қозғалады. Ақбілек – тек зардап шеккен кейіпкер ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік, психологиялық және рухани өсу процесінен өтетін тұлға. Осы арқылы жазушы қазақ әйелінің өз орнын табу жолындағы күресін, ішкі ерік-жігерін, рухани қайта түлеу мүмкіндігін көрсетеді. Бұл – қазақ әдебиетіндегі жаңаша әйел концепциясының бастауы ретінде де қабылданады [6,83]. Шығармада әйел тағдыры мен ұлт тағдыры арасындағы байланыс көркемдік шеберлікпен өріледі. Ақбілекке жасалған зорлықты ауылдастарының жасыруы, әкесі мен бауырларының әрекеттері – дәстүрлі қоғамның әйелге деген көзқарасын паш етеді. Алайда автор осы қоғамды толықтай терістемейді,

керісінше, оның кемшіліктерін көрсету арқылы жаңару, рухани даму қажеттігін алға тартады. Бұл идея романда ұлттық сана мен өзін-өзі тану мәселелерімен тығыз байланысты [7,59].

Романдағы идеялық мазмұнның негізгі арқауы – рухани жаңғыру. Ақбілек тағдыры арқылы жазушы тұлғаның өз құндылығын тану, өмірлік мағына іздеу жолындағы ізденістерін көрсетеді. Ол басынан өткен қайғылы оқиғалардан кейін өзін-өзі жоғалтпай, қайта керісінше, ішкі әлемін байытып, рухани жағынан биіктейді. Бұл – дәстүрлі қоғамдағы әйелдің жаңа типке айналу жолын сипаттайтын көркем процесс. Аймауытов бұл процесті терең психологиялық және философиялық деңгейде ұсынуы арқылы өз заманы үшін жаңашыл ой-пайым көрсеткен [3,48]. Ұлттық сана тақырыбы да романның идеялық өзегінің бірі. Аймауытов қазақ қоғамындағы әлеуметтік сілкіністерді жеке адамдардың санасындағы өзгерістер арқылы суреттейді. Ақбілек бастапқыда қорғансыз, бағынышты, ескі салтқа мойынсұнған тұлға ретінде көрінеді, алайда оқиға дамыған сайын ол рухани биікке көтеріліп, өзін-өзі танитын, ұлттық санасы оянған кейіпкерге айналады. Бұл – Алаш дәуіріндегі зиялылар ұсынған жаңғыру концепциясының әдеби көрінісі болып табылады [1,238].

Романда идеялық жағынан маңызды тағы бір мәселе – білім мен мәдениетке ұмтылу. Ақбілектің қалаға келуі, оқуға бет бұруы – тек әлеуметтік өсу ғана емес, сонымен бірге рухани жаңғыру белгісі ретінде беріледі. Ол өз өміріне жауапты, өзін өзі жетілдіруге қабілетті тұлға ретінде көрінеді. Бұл идея Аймауытовтың педагогикалық көзқарасымен де тығыз байланысты. Жазушы ұлттық дамудың негізгі шарты – жеке тұлғаның оянуы мен білім арқылы жаңаруы екенін көркем түрде дәлелдейді [5,61]. Романның тарихи контекстінде большевиктік төңкерістің, тап күресінің, жаңа саяси формациялардың көрінісі де бар. Бірақ Аймауытов бұл үдерістерді жай саяси оқиға ретінде емес, адамның рухани кеңістігін өзгеріске түсіретін фактор ретінде қарастырады. Ол үшін қоғамдық өзгерістердің шынайы мәні – адамға әсері, оның рухани болмысына тигізер ықпалы. Осы жағынан алғанда, «Ақбілек» – замана шындығы мен адамның ішкі әлемі арасындағы күрделі қатынасты көркем пайымдайтын шығарма [2,75]. Шығармадағы идеялық мазмұн – әлеуметтік реализм мен ұлттық рухты тұтастыратын көркемдік концепция. Жазушы отарлық ахуалды ашық әшкерелеп, қазақ қоғамындағы ескі мен жаңаның күресін бейнелейді. Ақбілектің бейнесі арқылы халықтың отарлық езгіден шығып, жаңа сапалық деңгейге өту идеясын ұсынады. Бұл идея тек кейіпкердің жеке дамуымен шектелмейді, ол бүкіл қоғамға ортақ өрлеу, өзін тану мен жаңғыру сынды ұғымдармен сабақтасады [8,90]. «Ақбілек» романы тарихи-әлеуметтік контекстімен тығыз байланыста жазылған және идеялық тұрғыда ұлттың рухани жаңғыру процесін бейнелейтін көркем туынды болып табылады. Аймауытов өз дәуірінің күрделі шындығын терең әрі шынайы түрде суреттеп, әйел теңсіздігі, отарлық езгі, ұлттық сана мәселелерін көтереді. Романдағы

басты идея – рухани қайта түлеу, тұлғаның өзін-өзі тану арқылы қоғамдық санаға ықпал етуі. Бұл – жазушының эстетикалық, философиялық және ұлттық ұстанымдарын нақты көрсететін көркемдік шешім [6,85].

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – қазақ әдебиетіндегі алғашқы психологиялық прозаның жарқын үлгісі. Шығармада басты кейіпкер Ақбілектің бастан өткерген қайғысы, ішкі арпалысы мен рухани жаңғыруы терең психологиялық шындық тұрғысынан көркем бейнеленген. Ақбілек – отарлық және әлеуметтік қысым жағдайында тұлғалық болмысын қалыптастырып, өзін-өзі тануға жеткен, ішкі рухы мықты кейіпкер. Бұл процеске жазушы терең философиялық және ұлттық мазмұн берген [6,84]. Романда Ақбілектің тұлғалық дамуы бірнеше кезеңге бөлініп сипатталады. Алғашында ол дәстүрлі тәрбиемен өскен, ата-анасына бағынышты, ауыл қызы ретінде суреттеледі. Оның мінезі – ұяң, нәзік, момын. Бұл психологиялық күй оның басындағы жағдайлармен тығыз байланыста өзгеріп отырады. Әкесі Бекболат болыс, руластары арасында беделді адам. Бұл – Ақбілектің әлеуметтік мәртебесін де көрсетеді. Алайда жазушы бұл мәртебенің тұрақсыз, ал рухани күштің басты құндылық екенін алға тартады [4,31]. Ақбілектің өміріндегі ең үлкен сынақ – орыс отряды тарапынан ұрланып, қорланған сәтінен басталады. Осы сәттен бастап оның ішкі әлемінде күрт өзгеріс орын алады. Бұл оқиға оның әйел ретінде ғана емес, тұлға ретінде де қайта қаралуына себеп болады. Ақбілек өзіне жасалған зорлықты жеңіп шығу үшін ішкі жан дүниесімен күрес жүргізеді. Осы сәттерде кейіпкердің психологиялық күйзелісі, өзін қоғамнан оқшаулау әрекеті, өзін-өзі түсіне алмауы көркем тілмен жеткізіледі. Бұл күйзеліс – тек тән азабы емес, рух азабы [3,52].

Романдағы осы кезеңде Ақбілек өзін қорғансыз, абыройсыз, қоғамға қажетсіз сезінеді. Ол тіпті өз өмірін қию туралы ойға да барады. Бұл – оның арнамыс, ұят, қоғамның көзқарасына деген сезімдерінің өте жоғары екенін көрсетеді. Алайда ол бұл кезеңнен рухани тұрғыда биіктеп шығуға талпынады. Аймауытов осы арқылы әйелдің ішкі ерік-жігерін, рухани қуатын танытады. Кейіпкердің күрескерлігі – автор идеясын ашудың негізгі құралы [1,239]. Ақбілек рухани күйзелістен өте отырып, өзін түсінуге, өз орнын тануға ұмтылады. Оның бұл процестегі басты тірегі – ішкі ар-ожданы мен болмысқа деген сұранысы. Жазушы кейіпкердің ішкі монологтары арқылы оның жан дүниесіндегі өзгерістерді өте нәзік береді. Бұл көркем тәсіл психологиялық прозаның көркемдік құралы ретінде шебер пайдаланылған. Ақбілек әрбір қадамында өзін жаңаша танып, өмірге деген көзқарасын түбегейлі өзгертеді [5,63]. Бастапқыда ол ауылға қайтып келіп, барлығынан жасырынуға тырысады. Оның ішкі қорқынышы, жұрттың сөзі мен көзқарасынан қашуы – ұлттық дәстүр мен әйелдің әлеуметтік рөлінің қақтығысын көрсетеді. Алайда бірте-бірте ол өзінің өткенін жеңіп, жаңа өмір бастауға бел буады. Бұл – оның тұлғалық қайта түлеуінің алғашқы қадамы. Ақбілек өзінің өміріндегі ең ауыр

кезеңнен кейін де рухани жойылмай, керісінше, мықты бола түседі. Бұл қайта түлеу оның тұлғалық деңгейге көтерілуінің айқын дәлелі [8,90].

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы көркемдік-эстетикалық құралдарға аса бай шығарма. Жазушының баяндау тәсілдері мен стилі оның идеялық тұғырын, кейіпкер психологиясын, сондай-ақ ұлттық мүддені көркем түрде жеткізуге бағытталған. Бұл романда автор дәстүрлі баяндаудан гөрі модернистік сипаттағы тәсілдерге жиі жүгінеді. Психологиялық талдау, ішкі монолог, символика, авторлық ремарка сынды көркемдік элементтер жазушы стилінің даралығын танытады [1,244]. Психологиялық талдау – жазушының басты тәсілдерінің бірі. Аймауытов кейіпкерлерінің, әсіресе Ақбілектің ішкі жан дүниесіне терең үңіліп, оның ой-толғаныстарын, сезім арпалыстарын нәзік сипаттайды. Бұл тәсіл әсіресе кейіпкердің трагедиялық жағдайларға душар болған сәттерінде айқын көрінеді. Жазушы Ақбілектің жанына үңіле отырып, оқырманды кейіпкермен бірге күйзеліп, бірге серпілуге мәжбүр етеді. Бұл тәсіл арқылы автор адам жанын зерттеуге ұмтылған алғашқы қазақ қаламгерлерінің бірі ретінде танылды [3,51]. Ішкі монолог – романдағы психологиялық тереңдікті ашатын маңызды көркемдік амал. Ақбілектің өзін-өзі айыптауы, жұрттың көзіне түсу қорқынышы, өмірден түңілуі – барлығы ішкі диалог түрінде өрбиді. Ішкі монолог кейіпкердің сана-сезімінің, ішкі «менінің» күрделі құрылымын бейнелейді. Бұл тәсіл арқылы жазушы Ақбілектің эмоциялық жағдайын шынайы жеткізеді және оның ішкі әлеміндегі өзгерістерді көрсете алады [5,65]. Жазушы кейіпкердің ішкі күйзелісін ғана емес, сыртқы ортаның әсерін де шебер суреттейді. Ақбілекке қоғам тарапынан көрсетілген қысым, дәстүрлі көзқарастар мен жаңарған сана арасындағы қайшылық – барлығы бейнелеу тәсілдер арқылы жеткізіледі. Бұл тұста автор баяндаушы ретінде кейіпкер ойына тікелей араласып отырады, кейде оны жақтайды, кейде сынайды. Мұндай авторлық ремарка – баяндаудың субъективті сипатын арттырып, оқырманды оқиғаға жан-тәнімен араласуға жетелейді [4,28].

Аймауытовтың тілі – бейнелі, суретті. Ол символдық образдарды, астарлы мағыналарды молынан пайдаланады. Ақбілектің атының өзі – «ақ», яғни тазалық, пәктік, ізгілік символы. Бұл символ шығарма бойында оның рухани болмысына байланысты жалғасып отырады. Ақбілектің кіршіксіз табиғаты, өмір жолындағы түрлі сынақтарға қарамастан, ішкі тазалығын сақтауы – осы символика арқылы көркем шешім тапқан [8,91]. Символика тек кейіпкер есімінде емес, табиғат көріністері мен кейіпкердің киім-кешегінде, әрекетінде де кездеседі. Мысалы, Ақбілектің қара киім киюі – оның ішкі күйін, қайғы-мұңын білдіреді. Ал кейін ақ көйлек киюі – рухани қайта тууының көрінісі ретінде түсіндіріледі. Бұл – көркемдік тәсіл мен идеяның тұтастығын көрсететін мысалдардың бірі [2,79]. Романда диалог пен кейіпкердің тікелей сөздері де үлкен рөл атқарады. Әсіресе, Ақбілектің өзімен, өмірімен, қоғаммен сөйлесуі – оның тұлғалық өсу процесін бейнелеуге қызмет етеді. Кейіпкер сөзі

арқылы оның көзқарасы, танымы, рухани дүниесі терең ашылады. Бұл – кейіпкерді сырттай емес, ішкі жағынан толық ашуға мүмкіндік беретін тәсіл [9,58]. Аймауытовтың баяндау құрылымы да жаңашыл. Роман сюжеті хронологиялық тәртіппен дамымай, кейіпкердің ойы, естелігі, арманы арқылы құрылады. Бұл композициялық құрылым шығармаға психологиялық тереңдік пен философиялық мазмұн береді. Оқиғалардың шынайы уақыттағы тізбегі емес, кейіпкер санасындағы бейнеленуі маңызды. Мұндай тәсіл модернистік әдебиетте кеңінен қолданылғанымен, қазақ прозасында алғаш рет осы романда байқалды [6,87]. Шығармадағы оқиғалар желісі мен ішкі композициясы да кейіпкердің рухани дамуына сай өзгереді. Алғашында баяндау баяу, суреттеме көп болса, оқиға дамыған сайын ырғақ шапшаңдап, авторлық пікір мен кейіпкердің ішкі сөздері жиілейді. Бұл тәсіл – кейіпкердің ішкі күйзелісінің тереңдігін және рухани серпілісінің динамикасын білдіреді. Композициялық тәсілдер идея мен кейіпкер бейнесін үйлестіре жеткізуде шешуші рөл атқарады [7,61]. Жазушының бірегейлігі оның баяндаушы позициясында да көрінеді. Автор бірде сырттай бақылаушы, бірде кейіпкердің ішкі дауысына айналады. Мұндай ауысу – баяндаудың полифониялық сипатын туғызады. Бұл әдіс арқылы жазушы оқырманды кейіпкердің ішкі әлеміне жақындатып, оның тағдырын тереңірек сезінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай баяндау құрылымы кейіпкер мен оқырман арасындағы психологиялық байланысты нығайтады [10,93]. Жалпы, Аймауытов қолданған көркемдік құралдар мен баяндау тәсілдері – автордың эстетикалық ұстанымын, көркем әлемге деген ерекше көзқарасын білдіреді. Жазушы үшін көркем мәтін – тек оқиға баяндау емес, рухани ізденіс пен философиялық толғаныстың алаңы. Ол әр кейіпкердің сөзі мен әрекетіне идеялық салмақ беріп, көркемдік деталь арқылы өмір шындығын терең әрі шынайы бейнелейді [1,247]. «Ақбілек» романындағы көркемдік құралдар мен баяндау тәсілдері қазақ прозасындағы жаңашылдықты білдіреді. Аймауытов кейіпкердің ішкі әлемін ашуда психологиялық талдау мен ішкі монологқа сүйеніп, оқырманды рухани ізденіс жолына жетелейді. Символика мен авторлық ремаркалар арқылы көркем мәтінді эстетикалық деңгейге көтеріп, ұлттық рух пен әйел болмысының мәнін терең көрсетеді. Бұл тәсілдер оның прозалық шеберлігінің жоғары деңгейін дәлелдейді [4,33].

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесін жаңаша қырынан көрсетті. Бұл шығармада бейнеленген Ақбілек – тек қоғамдағы әйелдің тұрмысын емес, оның рухани болмысын, өзін-өзі тану жолындағы күресін суреттейтін күрделі тұлға. Шығарманың әдеби және мәдени маңызы оның әйел тағдырына қатысты жаңаша көзқарас ұсынуымен ғана шектелмейді, сонымен бірге қазақ әдебиетінің дамуына, оның ұлттық және психологиялық сипаттарының тереңдеуіне ықпал етті. «Ақбілек» романының басты ерекшелігі – әйел образын тек жеке тұлға ретінде ғана емес, ұлттық құндылықтар мен дәстүрлердің шеңберінде де көркемдік тұрғыда ашуы [3,71].

Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы әйел бейнесі қазақ әдебиетіндегі әйелдер образдарының жаңашылдығы ретінде қабылданады. Кеңес дәуіріндегі, қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесі көбіне дәстүрлі тұрмыстық мәселелермен, еркекке бағынышты ролімен ғана шектелетін. Бірақ «Ақбілек» романының басты кейіпкері бұл қалыпты бұзады. Ақбілек – ішкі дүниесін тануға ұмтылған, өзіне сенімді, қоғамның қоғамдық заңдарына қарсы тұра алатын тұлға. Оның жеке басындағы қайғылар мен қиындықтар арқылы ұлттық болмыс пен әйелдің жаңа қоғамдағы орны терең талданады. Ақбілек өз тағдырын өзгертуге тырысады, өзінің ар-намысын, сүйіспеншілігін сақтауға, өмірге жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Бұл әйел бейнесінің тәуелсіздігі мен еркіндігі туралы идеяны алға тартады [5,63]. Әйел бейнесі романда тек әлеуметтік тұрғыдан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да терең ашылған. Ақбілектің тұлғалық эволюциясы мен психологиялық өзгерістері – шығарманың басты түйіні. Оның өміріндегі қиындықтар мен трагедиялар оның ерік-жігерін, адамгершілік қасиеттерін шыңдайды. Бұл тұрғыда Аймауытов әйелдің тек сыртқы бейнесін емес, ішкі жан дүниесін, психологиялық күйзелістерін, қайшылықтарын өте шебер көрсеткен. Шығармадағы психологиялық тереңдік, адамның ішкі әлемін түсіну – сол дәуірдегі қазақ әдебиетіндегі жаңа бағытты көрсетеді. Ақбілектің күрескерлігі, оның өмірге деген сенімі, өзін-өзі тануға ұмтылуы тек әйелдің емес, адам болмысының ең маңызды аспектілері ретінде көрінеді [7,85]. Ақбілектің ұлттық болмыс тұрғысынан интерпретациясы да шығарманың басты мәселелерінің бірі. Қазақ халқының ұлттық құндылықтары мен дәстүрлері романда үлкен орын алады. Ақбілек тек әйелдің емес, қазақ қоғамының өкілі ретінде де көрінеді. Оның рухани ізденісі, өмірге деген көзқарасы қоғамның рухани жаңғыруы мен өзгерістерінің бейнесі болып табылады. Оның тұлғалық өсуі мен қайта жаңғыруы – қазақ халқының рухани өсіп-өркендеуінің символы. Ақбілек бейнесі арқылы қазақ әдебиетінде ұлттың және әйелдің қоғамдық мәртебесіне қатысты жаңаша көзқарастар қалыптасты [9,76]. Романның мәдени маңызы да зор. Жүсіпбек Аймауытов «Ақбілек» арқылы қазақ әдебиетіне жаңа эстетикалық құндылықтар алып келді. Романдағы кейіпкердің ішкі әлемі, оның күресі, рухани өсіп-өркендеуі қазақ мәдениетінің тереңдігін көрсетеді. Ақбілек – өз дәуіріндегі қазақ әйелінің ғана емес, жалпы ұлттың рухани жаңғыруының символына айналады. Бұл мәдени тұрғыдан алғанда, қазақ қоғамындағы әйелдің жаңа орны мен жаңа рөлін көрсету үшін өте маңызды қадам болды. Аймауытовтың осы шығармасы арқылы қазақ әдебиетінде тұлға концепциясы мен әйел бейнесі ерекше дәрежеде жан-жақты дамыды [2,69]. Аймауытов шығармашылығының қазіргі әдебиетке ықпалы да орасан зор. «Ақбілек» романы арқылы автор қазақ прозасындағы психологиялық бағытты негіздеді. Бұл романның әдебиетімізге қосқан үлесі зор, өйткені ол тек әдеби шығармашылықтың жаңа жолдарын ғана емес, қазақ қоғамының әлеуметтік-

мәдени ерекшеліктерін де терең талдады. Қазіргі қазақ әдебиетінде Аймауытовтың ықпалы әлі де сезіледі. Оның шығармалары, соның ішінде «Ақбілек» романы, қазіргі әдебиетке тек көркемдік тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар рухани ізденістер тұрғысынан да әсер етті. Әдебиеттанушылар мен сыншылар оның психологиялық талдау мен ішкі монологты қолдану тәсілдерін қазіргі заманғы прозада да жиі пайдаланатындығын атап өтуде [4,91]. Аймауытовтың шығармашылығындағы жаңа эстетикалық ұстанымдар қазіргі әдебиетіміздің негіздерін қалаған деп айтуға болады. Оның «Ақбілек» романына қатысты ойлары мен әдіс-тәсілдері бүгінгі күні де өзекті. Ақбілектің әйелдер қоғамындағы орны мен оның тұлғалық қалыптасуының жолы бүгінгі күннің өзекті мәселелерімен үндесіп жатыр. Қазіргі қазақ әдебиетінде әйел бейнесі жаңаша сипатта көрінеді, бұл осы шығармадағы кейіпкердің жаңашылдығынан бастау алғанын түсінуге болады [10,98]. Романның қоғам мен мәдениетке әсері тек әдебиет саласында ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік салада да сезіледі. Ақбілектің ішкі жан дүниесіндегі өзгерістер, оның рухани жаңғыруы қазіргі қоғамда да маңызды мәселе. Бұл шығарма ұлттың рухани болмысын сақтап қалу және оны жаңарту мәселесіне арналған. Ақбілек бейнесі арқылы Аймауытов қазақ әйелінің рухани жан дүниесін ашып қана қоймай, оның қоғамдағы орны мен рөлін жаңаша анықтауға мүмкіндік берді [6,93]. Ақбілек романындағы тұлға концепциясы қазақ әдебиетінде әйел болмысының өзіндік даралығын, оның еркіндігі мен тәуелсіздігін, рухани даму мен жаңғыруын танытты. Бұл роман қазіргі әдебиетте әйел образын терең және жан-жақты ашуда маңызды рөл атқарады. Аймауытовтың шығармашылығы бүгінгі күні қазақ әдебиетінің теориясы мен практикасында өз орнын алған үлкен мұра болып табылады. Оның рухани ізденістері, жазушының ұлттық құндылықтар мен тұлға мәселесіне деген көзқарасы қазіргі қоғамға да өзекті болып қала береді [8,90].

Қорытынды

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы қазақ әдебиетіндегі маңызды туындылардың бірі болып табылады, оның тұлға концепциясы бүгінгі әдебиеттануда кеңінен талқылануда. Бұл шығармада әйел образын, оның ішкі жан дүниесін, рухани даму мен өзін-өзі тану процесін көрсету арқылы қазақ қоғамындағы әйелдердің мәдени және әлеуметтік орнына жаңаша көзқарас ұсынылған. Романда бейнеленген Ақбілектің тағдыры, оның психологиялық тереңдігі мен рухани жаңғыруы – әдебиетіміздегі жаңа бағытты, әсіресе модернистік тәсілдерді қолданудың негізін қалаған туынды ретінде ерекшеленеді. Зерттеу барысында «Ақбілек» романындағы тұлға концепциясының дамуы мен оның қазақ әдебиетіне қосқан үлесі толыққанды талданды. Ақбілектің тұлғалық қалыптасуы мен ішкі жан дүниесінің күресі – шығарманың негізгі идеялық арқауын құрайды. Оның бейнесі қазақ әйелінің қоғамдағы орны мен оның өзіне деген сенімін, рухани өсуін терең түсінуге

мүмкіндік береді. Жүсіпбек Аймауытовтың шығармашылығы қазақ прозасындағы психологиялық тәсілдердің алғаш қолданылуымен ғана емес, сонымен қатар қазақ әйелінің болмысын терең және жан-жақты көрсетуімен де ерекшеленеді. Ақбілектің тұлғасы қоғам мен дәстүр арасындағы қайшылықтарды, әйелдің әлеуметтік теңсіздік мәселесін көтеріп, оны жаңа деңгейге көтерді. Ақбілектің рухани дүниесіндегі өзгерістер, оның тұлғалық өсуі мен қайта жаңғыруы – қазақ қоғамының рухани жаңғыруына деген үндеу болып табылады. Романның тарихи-әлеуметтік контексті мен идеялық мазмұны ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының жағдайын, әлеуметтік мәселелерін, әйелдердің теңсіздігі мен қоғамдағы орнын айқын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аймауытов, Ж. (1998). Ақбілек: Роман. Алматы: Ана тілі.
2. Ахметов, З. (2001). Қазақ әдебиетінің поэтикасы. Алматы: Санат.
3. Әбдіғазыұлы, Б. (2003). Көркем прозадағы психологизм мәселелері. Алматы: Ғылым.
4. Еспенбетов, А. (2009). Жүсіпбек Аймауытов: Өмірі мен шығармашылығы. Алматы: Қазақ университеті.
5. Кәрібозұлы, С. (2010). Көркем шығармадағы адам концепциясы. Астана: Елорда.
6. Қирабаев, С. (1995). Әдебиет және дәуір талабы. Алматы: Жазушы.
7. Мырзахметұлы, М. (1994). Алаш һәм әдебиет. Алматы: Ана тілі.
8. Нұрғали, Р. (2004). Қазақ романы және қазіргі дәуір. Алматы: Санат.
9. Тәжібаев, Т. (1996). Жүсіпбек Аймауытов және қазақ мәдениеті. Алматы: Ғылым.
10. Шериязданова, К. (2007). Психологиялық роман жанры және «Ақбілек». ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы, 5(105), 88–92.

THE ARTISTIC CONCEPT OF PERSONALITY IN AKBILEK BY ZHUSUPBEK AIMAUTOV

Essengeldi G.B.

Scientific supervisor: E.S. Adilbekova

This article analyzes the artistic concept of personality in the novel “Akbilek” by the prominent Kazakh writer Zhusupbek Aimaurov. The purpose of the study is to reveal the author’s concept of a person by identifying the personality, spiritual quest, internal development and place in society of the main character Akbilek. Aimaurov’s work is a complex phenomenon formed at the intersection of psychological realism and modernism. In this context, the novel “Akbilek” is considered as an artistic work

that deeply reflects the inner world of a person. The article examines the concept of personality in several directions: the formation of personality through Akbilek's tragic fate, the relationship between society and the individual, the transformation of national identity and the image of women are analyzed. The author's philosophical and aesthetic vision is also revealed through symbolism and artistic means. Akbilek's trials, struggle with social inequality and spiritual strength form the basis of the concept of personality. The study used psychological analysis, typological comparison and narrative methods. Comparing the novel with other works, its originality was identified. The figure of Akbilek is considered in connection with national consciousness, spiritual renewal, and social change.

Keywords: Kazakh literature, Zhusupbek Aimauytov, novel "Akbilek", concept of personality, artistic image, psychological analysis.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ В РОМАНЕ «АКБИЛЕК» ЖУСУПБЕКА АЙМАУЫТОВА

Есенгелді Гүлнұр Бақтыбайқызы

Научный руководитель: Адильбекова Эльмира Сейтимовна

В данной статье анализируется художественная концепция личности в романе «Акбилек» выдающегося казахского писателя Жусупбека Аймаутова. Цель исследования – раскрыть авторское представление о личности, выявив индивидуальность, духовные поиски, внутреннее развитие и место в обществе главного героя Акбилека. Творчество Аймаутова – это сложный феномен, сформированный на пересечении психологического реализма и модернизма. В этом контексте роман «Акбилек» рассматривается как художественное произведение, глубоко отражающее внутренний мир человека. В статье концепция личности рассматривается в нескольких направлениях: анализируются формирование личности через трагическую судьбу Акбилека, взаимоотношения общества и индивида, трансформация национальной идентичности и образ женщины. Также раскрывается философско-эстетическое видение автора через символику и художественные средства. Испытания Акбилека, борьба с социальным неравенством и духовная сила формируют основу концепции личности. В исследовании использованы психологический анализ, типологическое сравнение и нарративный методы. При сравнении романа с другими произведениями выявлена его оригинальность. Образ Акбилека рассматривается в контексте национального самосознания, духовного обновления и социальных перемен.

Ключевые слова: Казахская литература, Жусупбек Аймауытов, роман «Ақбилек», концепция личности, художественный образ, психологический анализ.

REFERENCES

1. Zhusupbek Aimautov. (1998). Akbilek: A Novel. — Almaty: Ana Tili.
2. Akhmetov, Z. (2001). Poetics of Kazakh Literature. — Almaty: Sanat.
3. Abdighaziuly, B. (2003). Problems of Psychologism in Fictional Prose. — Almaty: Gylym.
4. Espenbetov, A. (2009). Zhusupbek Aimautov: Life and Works. — Almaty: Kazakh University.
5. Karibozuly, S. (2010). The Concept of the Human in Literary Works. — Astana: Elorda.
6. Kirabayev, S. (1995). Literature and the Demands of the Era. — Almaty: Zhazushy.
7. Myrzakhmetuly, M. (1994). Alash and Literature. — Almaty: Ana Tili.
8. Nurgali, R. (2004). The Kazakh Novel and the Modern Era. — Almaty: Sanat.
9. Tazhibayev, T. (1996). Zhusupbek Aimautov and Kazakh Culture. — Almaty: Gylym.
10. Sheriyazdanova, K. (2007). The Genre of the Psychological Novel and Akbilek. Bulletin of Kazakh National University. Philology Series, 5(105), 88–92.